

Onko userismille vaihtoehtoa, ja onko vaihtoehtoilla tulevaisuutta?

Aika ajoin on hyödyllistä koettaa käsitteellisesti pohtia niitä eksplisiittisen käsitteistön ulkopuolellekin jääviä perusnäkömymiä ja ajatusjuonteita, jotka määrittävät opinalaamme ja sen tutkimusta (informaatiotutkimusta, tai kirjasto-, informaatio- ja dokumentaatiotutkimusta, KID-tutkimusta, kuten sitä ehkä erilaiset suuntaukset ja niitä kansainvälisestikin heijastavat näkemykset ja nimitykset huomioon ottaen paremmin voisi kutsua). Ei ole syytä olettaa, että tätä tavoittavat käsitteet voisi ongelmattomasti muotoilla alan vakiintuneen käsitteistön puitteissa, ja siksi, vakiintuneen ja yhteisesti hyväksytyyn kielen puuttuessa, ne väistämättä jäävät kiistanalaisiksi. Kun seuraavassa esitän joitakin kriittisiä huomautuksia useristisestä hegemoniasta KID-tutkimuksessa, on userismi juuri tällainen jo lähtökohdissaan varmasti kiistaa aiheuttava käsite. Se on käsite, jonka avulla on mahdollista tunnistaa jotain oleellista todellisuudestamme, mutta vain, jos tahtoo tunnistaa. Amerikkalaisen tv-sarjajuristin tapaan pyydän siis lupaa kohdella todistajaa vihamielisenä'.

Väitän, että suomalaista, myös suomalaisessa näkökulmassa näkyvää kansainvälistä KID-tutkimusta hallitsee useristinen ymmärrys ja pyrkimys, joka:

-palauttaa kaikenlaisen rationaalisuuden ja todellisen merkityksen KID-tutkimuksessa viimekädessä 'tiedon' (informaation, dokumentaation) käyttöön ja käyttäjään, joko käyttäjän toiveisiin, niiden täytymiseen ja käyttäjän tyytyväisyyteen, tai käyttäjän hyötyyn, joka periaatteessa voisi tarjota jo mahdollisuuksia teoreettisemmallekin tarkastelulle; mutta tyypillisesti useristinen motiivi voi myös kertautua niin, että käyttäjän hyödyn paras arvioitsija on jälleen käyttäjä itse,

-nostaa ylitse muun sen, missä voidaan tunnistaa käyttäjäsuhde; olipa kysymys itsessään minkälaisesta informaatio- tai dokumentaatioilmioistä hyvänsä, merkittävästä tai jouseenkin joutavasta, jo se, että tuohon ilmiöön liittyy käyttäjäsuhteita käytettävyyden ongelmien tekee siitä kiinnostavan; informaatiotutkimuksessa kirjastotiede sekoittuu ja hukkuu 'puhelinluetteloidentieteeseen',

-nostaa käyttäjän intressin yli kaikkien muiden mahdollisten intressien ja realiteettien, pitää arvioinnin viimeisenä kriteerinä käyttäjää, käyttäjätyytyväisyyttä, käyttömiellyttävyyttä tms., piilottaa ja unohtaa objektiivisen, käyttäjästä riippumattoman, ehkä käyttäjälle epämie-

luisankin arvokkaan ja todellisen ja mielellään palauttaa kollektiivisen intressin yksilöllisiin intresseihin; ja nuo yksilöt ovat aina 'käyttäjä',

-liittyy metodologiseen individualismiin: kollektiivisen huomioiminen voi johtaa yksilön ja yhteisön, tai yksilön ja toisen yksilön intressien ristiriidan esiin tulemiseen, mikä olisi hankalaa käyttäjäintressien ideologian kannalta.

-Userismia pelkistetyimmillään edustavat erilaiset käyttäjäystävällisiin informaatiojärjestelmiin liittyvät pyrkimykset (suunnittelu, arviointi jne.).

Dokumenttien ja informaation tuotantoa, esimerkiksi julkaisutoimintaa, ei suomalaisessa KID-tutkimuksessa juuri tutkita. Suomalaisten yliopistolaitosten kirjastotiede ja informatiikka/informaatiotutkimus ei missään vaiheessa ole sisältänyt vahvaa kirjan tai dokumentaation historiallista panosta, 'kirjatiedettä', kuten tätä osiota esimerkiksi balttilaisessa naapureissamme kutsutaan (tosin yliopistokirjastojen piirissä tätä puutetta on paikattu Suomessakin). Userismia edustaa kirjastopoliittinen ajattelutapa, joka tarkastelee kirjastoa 'palvelutuotannon' kategoriassa, piilottaen yhteisön ja yhteiskunnan intressit. Userismia edustaa omalla erityisellä tavallaan myös tietohallintoinformaatio/tieto resurssina –teemoineen.

Tutkimusta ja opinalaa ohjatessaan useristinen ideologia kiistää tieteen oman poliittisen ja intellektuaalisen vastuun, sillä tieteen tehtäväksi se asettaa kyselemättä löytää ja arvioida ratkaisuja, jotka tuovat 'käyttäjän' elämään uusia pikku mukavuuksia. Tutkimus saa markkinatutkimuksen luonteen ja tieteellinen edistys on elämän välineistön pikkuparantelua. Userismin pahin rasite on ehkä, että se omalta osaltaan on pelkistämässä kuluttajuudeksi sitä suhdetta, joka ihmisellä on kulttuuriinsa, kansalaisella valtioonsa ja yhteiskuntaansa. Samalla informaation ja dokumentaation sisältö käy toissijaiseksi, koska määrääväksi nousee käytettävyyden ja käyttäjän abstrakti kiinnostus nimenomaan käyttäjänä.

Userismin rajoittuneisuutta voi hahmottaa tunnistamalla toisen mielekkään informaatio-, dokumentaatio- ja kulttuurisuhteen, jota voisi kuvata eksegeettiseksi. Ihminen suhteessaan kulttuuriinsa ja sen informaatioon ja dokumentaatioon ei olisi pelkistetyksi käyttäjä tai kuluttaja vaan eksegeetti, 'selittäjä', jolla on vastuu kulttuuriaan kohtaan, vastuu sen ymmärtämisestä ja 'selittämisestä' ja

samalla uudelleentuottamisesta, niin 'selityksissä' kuin ehkä omassa elämässäänkin, koska hän uskoo kulttuurinsa voivan opettaa hänelle jotain. Userismi olettaa itsestäänselvästi, että ihminen käyttää tietoa / informaatiota / dokumentaatiota pyrkien johonkin hyötyyn. Eksegeettinen näkökulma toisi esiin mm. sen, että ihminen voi tavoittaa itse hyödyn käsitteen ja mitan vain suhteessaan kulttuurinsa informaatioon ja dokumentaatioon, jolloin puhe käytöstä ei enää olisi ongelmattomasti mielekästä.

Mielenkiintoinen ilmiö on se, miten tiedon tallennuksen ja haun tutkimuksessa 'erikoisempien' sisältöalueiden ja dokumentaatiotyyppien (so., ei 'tavanomaisten' asiatekstitodokumenttien) kohdalla usein viitataan asianomaisen sisältöalueen oman humanistisen tutkimuksen käsitteistöön, kaunokirjallisuuden kohdalla kirjallisuudentutkimukseen, kuva-aineiston indeksoinnin kohdalla taidehistoriaan jne. Tämä antaa toivoa userismin ylittämistä aivan konkreettisen, 'positiivisen' tutkimuksen kautta. Toisaalta näitäkin pyrkimyksiä hallitsee vahvasti useristinen tietojärjestelmien ja usein varsinkin tiedonhakujärjestelmien suunnitteluintressi. Tässä historiallis-kulttuurisetkin motiivit käyvät todistamaan userismin puolesta.

Ihmisen aseman ymmärtäminen kaikessa moninaisuudessaan, esimerkiksi ja erityisesti niissä eri suhteissa, joita ihmisellä voi olla informaatioon ja dokumentaatioon ja yleisesti kulttuuriinsa, on oleellinen ja keskeinen osa sitä ymmärrystä, jota KID-tutkimuksen tulisi tuottaa ja johon sen myös tulisi nojata, vuoronperään, toinen toistaan rakentaen. Kirjasto ei ole KID-tutkimuksen ainoa kiinnostuksen kohde, mutta toisaalta koko kirjaston konstellatio ja sen olemassaolo kulttuurissa puhuu tavallaan userismia vastaan. Se puhuu kirjoittajien ja kirjoitusten merkityksen puolesta, sen puolesta, että meidän on syytä kuunnella kirjoittajia ja kirjoituksia. Ehkä jotain oireellista on siinä, että userismiin erityisen taipuvainen informaatiotutkimuksen projekti syntyi suomalaisessa KID-tutkimuksessa halusta tavoittaa kirjastoa laajempia perspektiivejä, jolloin kirjaston erityisyyden ongelma ikään kuin katosi. Näkökulman piti laajeta, mutta ainakin yhdessä suhteessa se supistui tiedonhankinnan ja -hallinnan useristis-tekniseksi ymmärrykseksi.

Ideologisen userismin hallitsema KID-tutkimus toisaalta aivan helposti tunnistaa tieteellisen toiminnan lähinnä vain reflektioimatonta 'useristista ohjelmaa' toteuttavassa empiriassa ja sen teknisessä rationaalisuudessa. Userismi on monella tavoin tie helppoon empiriaan. Kysellään käyttäjiltä, niin saadaan tietää, mitä käyttäjät tahtovat, saadaan 'käyttäjän näkökulmaa'. Toisaalta metodologisen perustelun ja itseymmärryksen rakentaminen ei-useristiselle empiiriselle tutkimukselle vaatisi käsitteellistä argumen-

taatiota, jota useristisen empirian hallitsema tieteenala ei välttämättä rohkaise. KID-tutkimuksessa Suomessa vallalla oleva tieteellisen toiminnan luonnetta ja tavoitteita koskeva ajatustapa ja käytäntö tukee userismin kaltaisen ajatusluutuman vallan jatkuvuutta. Tätä voin parhaiten lähestyä pienen opinalamme kotimaista historiaa koskevan muisteluksen kautta.

Hieman kaihoisasti muistan 1980-luvun kirjastotiedettä ja informatiikkaa, jota Suomessa leimasi varsin aktiivinen opinalan lähtökohtien ja olemukseen kohdistuva intellektuaalinen pohdinta ja keskustelu. Osin samassa prosessissa, jossa kirjastotieteestä ja informatiikasta tuli informaatiotutkimus, itse tieteellisen ja tutkimuksellisen työn sisältö muuttui. Filosofoinnista siirryttiin tuottavaan toimintaan. Opittiin tuottamaan julkaisuja, mielellään kansainvälisiä 'refereejulkaisuja', kuin oikea tiede ikään. Asia varmasti tahdotaan nähdä niin, että suomalainen kirjastotiede ja informatiikka/informaatiotutkimus kypsyi tieteenä. Kypsymistä tässä kuitenkin leimaa siirtyminen intellektuaalisesta pohdinnasta ja keskustelusta refereejulkaisutuotantoon. Tuottava toiminta tunnetusti on sitä tehokkaampaa, mitä vähemmän aikaa tuhlataan itse toiminnan perusteita koskevaan aprikointiin. Tason ja tieteellisyyden takeeksihan riittää kansainvälinen referee. Tosin rehellisimmät meistä eivät ehkä voi olla tunnustamatta sitä, että kansainvälinen refereelehdien artikkeli on mahdollista tuottaa kohtuullisen mitättömänkin intellektuaalisen panoksen pohjalta. Järkevä tutkija ei tieteenalamme nykyisessä kulttuurissa juuri monografioita kirjoittele, mitä nyt ehkä väitöskirjoja. Muut monografiat eivät meritoi, ainakaan samalla tavoin tehokkaasti kuin tuota ajanhenkisempää tietä pitkin olisi mahdollista.

Toisaalta kyseenalaistava käsitteellinen työ ei elä parhaiden pienimuotoisessa artikkelimuodossa. Erittäin huonosti tämä muoto sopii käsitteelliseen työhön, joka kyseenalaistamisen ohella pyrkii konstituomaan jotain kyseenalaistamaansa parempaa ja rikkaampaa. En tahdo kiistää sitä, etteikö kansainvälisessä refereejulkisuudessa olisi kiinnostavia puheenvuoroja opinalan perustavammistakin kysymyksistä. Ne jäävät kuitenkin helposti pelkiksi 'avauksiksi', ilman, että kukaan kävisi 'avatusta' ovesta. Vakava käsitteellinen työ vaatii tilaa, niin sananmukaisesti kuin metaforisestikin. Tätä tilaa ei suomalaisen informaatiotutkimuksen vallitsevaksi tullut käytäntö ja kulttuuri näytä antavan, ainakaan 'järkeville' edustajilleen. Useristisen itsestäänselvyiden vallitessa ei sitä kyseenalaistavalla käsitteellisellä työllä ole tehtävää tieteessä eikä tieteellisen työn statusta. Siksi pelkään, että vaikka userismille olisikin vaihtoehto, tuolla vaihtoehdolla ei ole juuri mahdollisuuksia hahmottua ja toteutua. 'Userismin linnake' ei ole pelkästään, eikä ehkä

erityisestikään intellektuaalinen. Se perustuu monella tavoin institutionaalisten asemien kautta määräytyvään valtaan. Paradigma puolustaa itseään, tahtomattaankin, kun ei toisin osaa ajatella.

Vielä on syytä todeta, että nykyisen tieteellisen toiminnan mallin omaksuminen merkitsi samalla, että KID-tutkimuksen sinänsä tunnustetusta humanistisen, teknisen ja yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen ja tieteen luonteesta käytännössä valittiin teknisen tason yhteiskunnallinen, sosiaalteknologinen siivu, jonka itseymmärrys luontevasti rakentuu useristisin painotuksin, ja sille annettiin etuoikeu-

tettu asema. Juuri tähän vallitsevaksi tullut julkaisu-
tuotannon kulttuuri sopii mitä parhaiten. Toisaalta voimme
kysyä, missä määrin tämän valinnan pohjana on
tutkimuskohteen ja siihen liittyvien rationaalisten intressien
reflektiivinen ja intellektuaalinen ymmärrys.

Oulun Koskelankylässä 27.5.2001.

Vesa Suominen